

DONKÓ ERZSÉBET – TAKÁCS IMRE

A generációs mélyszegénység kialakulása és hatása a családok működésére

Egy település tapasztalatai alapján

ESSZÉ

DOI: 10.56699/MT.2023.3.8

ABSZTRAKT

A cikk egy szegénységben élő közösség életének jellemzőit mutatja be. E közösség legfontosabb rendezőelve a puszta megélhetés megteremtése. Ez lefoglalja fizikai és mentális kapacitásuk jelentős részét. A létért való küzdelem, a bizonytalanság mentális állapotuk romlásához vezet. A társadalmi intézményekkel laza a kapcsolatuk, bizalmatlanok. Alacsony az önértékelésük, kívülről várják a segítséget. A társadalom elfordult tőlük, gyengült a szolidaritás. Gyakoriak a súlyos, kezeletlen betegségek, a korai halál. Az iskolai karrierjük korán megszakad, ezért a lányok már gyermekkorban megszülik gyermekeiket. Helyzetük generációkon át halmozottan termelődik újra.

KULCSSZAVAK: szegénység, gyermekvállalás, életmód

Egy Budapesttel szomszédos agglomerációs településen negyven év intervallumában (kezdetben a gyermekvédelmi pártfogó, családsegítő szolgálat, majd egy civil szervezet szemszögéből) követjük nyomon a generációs mélyszegénység kialakulását. Azt a folyamatot kívánjuk bemutatni – a terepen tapasztaltak alapján –, amelynek során bekövetkezik a családok szegénységbe csúszása, és annak következményeit az életvitelre. Fontosnak tartjuk, hogy a cikk hozzájáruljon a kérdéskör jobb megértéséhez, ezáltal a szóban forgó élethelyzetek társadalmi elismeréséhez, amely megalapozhatja számukra a szolidaritás erősödését. Emellett szeretnénk megosztani a problémacsoport strukturális megoldásához egy szűk körű (egy intézményre vonatkoztatható), de trendjét tekintve egyértelmű irányba mutató megoldási lehetőséget. Az írás terjedelmi keretei nem teszik

lehetővé, hogy minden következtetésünket példákkal támasszuk alá, ezért általunk fontosnak tartott területeket választottunk ki.

A nyolcvanas években a viskókból álló nyomortelep lakói közül több éve tartó munkaviszonyuk következtében tucatnyian hitelképesse váltak. A helyi tanács ingyen bocsátott rendelkezésükre építési telkeket. A családok felvették a hiteleket, és felépültek a házak, összesen tizenkettő. A korábbi magas gyermekszám folyamatosan csökkenni kezdett, két, legfeljebb három gyermek született. A családok nagyon büszkék voltak saját tulajdonú házaikra, amelyeket szép rendben tartottak. Ha meglátogattuk őket, örömmel fogadtak, beszéltek az életükről, terveikről. Többek között azt mondták, hogy csak két gyermeket akarnak vállalni, mert többet nem tudnak eltartani. Sok tervük volt a jövőt illetően. A helyi társadalom befogadta, sokszor segítette őket. A gyermekek iskoláztatását a családok fontosnak tartották, nagyon büszkén mutatták bizonyítványukat. Szépen gyarapodtak, volt, aki jogosítványt szerzett és gépkocsit vásárolt. Már némi tartalékot is tudtak képezni. A rendszerváltás időszakában bezártak azok a gyárak, üzemek, ahol dolgoztak. Mivel betanított munkát végeztek, ez a tudás elértéktelenedett, ezért hosszú ideig tartó munkanélküliség következett.

A gyermekszám ismét növekedni kezdett (átlagosan négy-öt gyermek született), mára legalább három-négy generáció él együtt, a lakások leromlottak, szűkös, bővültek, a fürdőszobából, kamrából lakószoba lett, a gyermekek többsége még az általános iskolát sem fejezi be. Olyan nyomortelep jött létre, ahol a lakók száma hét-nyolcszáz fő, és tizenéves leányok is több gyermeket nevelnek. Szörnyű lett a nyomor, amelyből nem látják a kiutat.

Már a gyermekek körében is hódítanak a tudatmódosító szerek, a vagyon elleni bűncselekmények száma hihetetlenül megemelkedett, az önkormányzat a rendőrségtől várja a megoldást. A korábban szolidáris lakosság elfordult a mélyszegénységben élőktől, elképesztő gyűlölettel beszélnek róluk, kizárólag őket hibáztatják sorsuk alakulása miatt. („Ezek nem érdemelnek segítséget, tegyenek magukért valamit, én is azt tettem...”)

Most, hogy lenne munkahely (elsősorban az építőiparban), egészségi, mentális állapotuk miatt csak kevesen képesek dolgozni. Egy-két ember tudott csak kimenekülni a gettóból. Akik elmentek, elmondják, hogy ott nem lehet rendes emberi életet élni, de nincs kiút a nyomorból.

Az évek során az itt élők nem kaptak semmilyen lényegi segítséget sorsuk rendezésére. Időközben a családok életében tragédiák, korai halálesetek történtek. A nyári szünidőben a kicsi gyerekek a közeli patak bűdös pocsolyáiban fürdenek. Úgy nőnek

Ennek a generációkon átívelő mélyszegénységnek a hatására formálódott ki az a sajátos szociális, mentális, kulturális alakzat, érték- és normarendszer, amely meghatározza az adott élethelyzetben levők szokásait, gondolkodását, magatartásformáit, életmódjukat.

fel, hogy a településről ki sem teszik a lábukat. Reményvesztett, elkeseredett, dühös, beteg, folyamatos konfliktusokkal küzdő emberek sokasága él ezen a szebb napokat látott helyen. Ha meglátogatjuk a temetőt, felszisszenünk annak láttán, hogy milyen fiatal korban hálnak meg a nyomortelepen lakók. Ennek a generációkon átívelő mélyszegénységnek a hatására formálódott ki az a sajátos szociális, mentális, kulturális alakzat, érték- és normarendszer, amely meghatározza az adott élethelyzetben levők szokásait, gondolkodását, magatartásformáit, életmódjukat. Olyan készségeket „alakít ki” a mélyszegénység, amelyek az élet pusztá fenntartását, az elsődleges szükségletek kielégítését szolgálják. Az említett érték- és normarendszer a szegénységből való kilépést követően is sokáig fennmarad. A nyomortelep egyik korábbi lakója elmondta: „A szegénységből kikerültem, de a gettó bennem maradt.”

Az itteniek életének jellemzője a folyamatos hiány, egyetlen szükségletüket sem tudják megfelelően kielégíteni. Óriási mértékű eladósodás, folyamatos büntetések akadályozzák a legális munkavállalást. (A letiltások miatt évtizedekig alig kapnának fizetést.) Mindennap meg kell küzdeniük a túlélésért, nincs holnap, nincs mire tervezni a jövőt, ezért a célok teljes hiánya látható. Csak olyan munkákat tudnak elvállalni, amelyeknek a bérét naponta (vagy legfeljebb hetente) megkapják, hiszen semmilyen tartalékkal nem rendelkeznek. Ebből következik a biztonság, a stabilitás hiánya. Egyetlen céljuk az életben maradás és a gyermekeik megtartása, amelyért mindenre képesek. A biztonság hiánya folyamatos feszültséget, krónikus stresszállapotot, instabil személyiséget eredményez. Feszültségeik oldására ma már nem az alkoholt (az túl drága), inkább olcsó és könnyen hozzáférhető szereket használnak intenzíven. Ha jövedelemhez jutnak, az állandó nélkülözés miatt azonnal elköltik azokra a termékekre (leginkább élelmiszerre), amelyek hiányát megszenvedték.

A rossz helyzetből való kitörés kudarcait követően elvesztették a reményüket, önértékelésük mélypontra került, beletörődtek alávetett sorsukba. Problémáik megoldását kívülről várják. Azon ügyeikhez is segítséget kérnek, amelyeket egyébként képesek lennének elintézni. A sorozatos megaláztatások miatt egyre távolabb kerülnek a társadalomtól, sokszor ellenséges érzületet táplálnak a jobb sorsúak iránt. Gyakran halljuk tőlük, hogy számukra „minden mindegy”, nem számolnak tetteik következményeivel. Az egészségtelen életmód, a kezeletlen betegségek következtében körükben magasabb a mortalitás. A mentális zavarok dinamikus növekedése is tapasztalható. Rendezetlen körülmények, lezáratlan ügyek, párkapcsolatok. Sok esetben kaotikus, áttekinthetetlen háztartásvezetés. Lakásaik gyakran elhanyagoltak, az udvaron hatalmas mennyiségű szemét van felhalmozva. Családi jogállásuk sokszor rendezetlen. Számukra csak az a tudás fontos, amely a túlélést szolgálja. A gyermekek nem rendelkeznek az iskola diktálta előfeltételekkel: belső késztetések ellenőrzése (önkontroll), fegyelmezettség, rendszeresség, motiváltság a műveltség befogadására, ezért még az alapvető iskolázottság is nehezen érhető el számukra. Az iskolában gyakran féktelenek, nehezen nevelhetőek, erőszakosak. (Korábban országos esemény volt a Magyar Gárda megjelenése a településen,

hogy eltávolítsák az iskolából a rossz magaviseletű gyermekeket.) És ezek az élethelyzetek generációkon át öröklődnek. Ha az érintettek rövid időn belül nem tudnak kilépni a mélyszegénységből, akkor ez az állapot tartóssá válik, kialakul a generációkon átívelő mélyszegénység, amelybe a gyermekek már beleszületnek.

A szegény családok fizikai és mentális kapacitásának döntő részét lefoglalja a szegénységgel való küzdelem, a ma túlélése, másra nem marad erőforrásuk. Nagyon gyakori jelenség a korai (akár tizenkét-tizenhárom éves korban bekövetkező) gyermekvállalás. A közvélemény erre szokta mondani, hogy „megélhetési gyermekek”. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a korai gyermekvállalás mögött nincs tudatosság. A családi mintázat – az édesanya is hasonló korban szülte gyermekeit – fontos tényező, mégsem ez a domináns. Mivel a gyermekeknek nagyon hamar félbeszakad a kudarcokkal teli iskolai karrierjük, a serdülő lányok előtt más út nem kínálkozik.

Anna is nagyon korán szülte meg első gyermekét. Nagy nehézségek árán fejezte be az általános iskolát, a nyolcadik osztályban bekövetkezett bukása miatt az igazgatója nem engedélyezte számára a ballagást, holott a családnak ez fontos ünnep lett volna, nagyon készültek rá. Végül az iskola fenntartójának közbenjárására ballaghatott el. A középiskola kudarcokkal kezdődött. Eltévedt a városban, rossz járműre szállt fel, elkésett volna, emiatt szorongott, nem mert bemenni. Másnap elkísértük az iskolába, de az osztály, az új környezet idegen volt számára. Számonkérték rajta a hiányzást, az osztálytársak barátságatlanok voltak, senki nem beszélt vele, amit elutasításként élt meg. Többet nem volt hajlandó abba az iskolába menni. Kerestünk egy másikat, ahol hasonló folyamat játszódott le. A gyakorlati tanára az osztály előtt súlyosan megalázta, ami után be is fejeződött Anna iskolai karrierje. A kudarcot követően nem találta a helyét a világban, a pszichológiai segítség sem vezetett eredményre. Rövid időn belül állapotos lett, amit traumaként élt meg a családja. Anna ragaszkodott a babához, a család ellenezte, végül mellette döntöttek. Tudták, hogy az apára nem számíthatnak, mivel szerhasználó, pszichiátriai gondokkal küzd, nincs munkaviszonya, a családi élete kaotikus, az apja súlyosan bántalmazó, alkoholbeteg. A várandósságot Anna nagy türelemmel, odafigyeléssel élte meg. A baba megszületését kitörő örömmel fogadta az egész család. Az édesanyja úgy látja, hogy Anna boldog, kiegyensúlyozott, megtalálta „élete értelmét”. Önmegvalósításának kiteljesedését a baba megszületése hozta el.

Más esetekben is látjuk, hogy a szegénységben élő családoknál az önmegvalósítást nem a szakmai karrier, a társadalmi pozíció jelenti (az számukra elérhetetlen), hanem a gyermek. Ugyanakkor az is szembeűnő, hogy azoknál a gyermekeknél, akiknek sikeres az iskolai karrierjük, és eljutnak a középiskola befejezéséhez, a gyermekvállalás későbbre toódik el. Esetükben már nem kizárólagosan a gyermek jelenti az önmegvalósítás csúcsát, és a családi minták követése is gyengébb hatású. A gyermek számukra mindenkifelett álló érték. „Akkor hogyan fordul elő nemegyszer, hogy mégis elhanyagolják őket?” – merül fel gyakran a kérdés. De ez csak a külső szemlélő számára elhanyagolás, ők sokszor nem is értik, mi a probléma. A családok szerepének felértékelődése is lát-

ványos tendencia. A szegénységben élő családok nagy stabilitáshiányban szenvednek. Az érzelmi alapon szövődő párkapcsolatok nagyon labilisak, a legkisebb válság vagy egy „új szereplő” megjelenése felborítja őket. Ezért látjuk gyakorta, hogy az édesanya valamennyi gyermekének más az édesapja. A külön élő apáknak sokszor nincs vagy nagyon gyenge a kapcsolatuk a gyermekeikkel. Gyermektartás fizetését alig tapasztaljuk.

A fentiekből látható, hogy a generációkon átívelő mélyszegénység láncolatának megszakítására az érintettek önerőből nem képesek, ezért társadalmi szintű beavatkozásra van szükség.

Ezt a helyzetet az édesanyák „természetesnek” fogadják el, semmit nem kérnek számon az apákon. A telefonjaik tele vannak társkereső oldalakkal, gyorsan párt keresnek maguknak, ami vagy sikerül, vagy nem. Ezeket a kapcsolatokat nem az érzelmi kötődés, hanem a gazdasági szükséglet hozza létre. Társ nélkül nincs megélhetés. Ha e próbálkozások sikertelenek, maradnak a szülők, nagyszülők, akik feltétel nélkül befogadják családtagjaikat. Így jönnek létre az „élhetetlen” lakáskörülmények, szobánként akár tíz-tizenkét fővel. Ez a szocializációs közeg is okozója a helyzetből való kimenekülés esélytelenségének. Családi támogatás nélkül nincs megélhetés, a kilépést tekintve pedig a közeg visszatartó erőt jelent.

A családok által elszenvedett folyamatos hiány, a túlélésért folytatott küzdelem lefoglalja valamennyi tag pszichés és fizikai energiáját, a gyermekekkel való foglalkozásra, törődésre sem marad kapacitásuk.

A fentiekből látható, hogy a generációkon átívelő mélyszegénység láncolatának megszakítására az érintettek önerőből nem képesek, ezért társadalmi szintű beavatkozásra van szükség. Az is nyilvánvaló, hogy a ma létező beavatkozások (felzárkóztató programok, tanodák, gyermekházak stb.) rendkívül fontosak, de a probléma strukturális megoldására nem alkalmasak. Tapasztalataink azt mutatják, hogy az egyedüli megoldás a biztonságot jelentő folyamatos jövedelem. A családok átmeneti otthonába került mélyszegény családok működéséről szerzett húszévi tapasztalatunk azt mutatja, hogy amíg elsődleges szükségleteik kielégítetlenek, nem tudnak másra koncentrálni. A biztonság létrejötte (lakhatás, rendszeres, kiszámítható jövedelem) után az első időszakban a számukra addig hiányt jelentő fogyasztás növekszik meg (minden pénzüket jó ételekre fordítják), majd a stabilitás szakaszában már megjelennek a magasabb rendű szükségletek, több figyelem jut a gyermekekre, a társadalomba való bevonódásra, majd következik a tudatos tervezés, a célok meghatározásának időszaka és a takarékoskodás. Ez hosszabb, többéves folyamat eredménye lehet. Tisztán látható, hogy a legnagyobb motíváló erőt a munkavállalásra a stabilitás, a biztonság jelenti. Ezért az alkalmi juttatások, segélyek csak a nagyobb krízisek elhárítására elegendők. A nyomorból való kilábalás felé a biztos jövedelem, ennek hiányában az alapjövedelem, valamint a kiszámítható szolgáltatások jelenthetnék az egyetlen utat. Jobban össze kellene hangolni a munkavégzés és a szolgáltató intézmények nyitvatartását (aki reggel hat órára megy dolgozni, nem

tudja bölcsődébe, óvodába vinni a gyermekét), befogadóbbá kell válniuk az intézményeknek velük szemben (például az érintett településen a Biztos Kezdet Gyermekházat alig látogatják), elérhetővé kellene tenni a munkahelyeket a közlekedés szempontjából, és a nyári gyermekfelügyelet megoldása is sok nehézséget jelent az itt élők számára.

A fentiek megerősítik, hogy a mélyszegénység kialakulása nem egyéni „hiba”, felelőtlenség, munkakerülés vagy rossz gazdálkodás következménye, hanem a társadalom működésének zavara. Tuba Iván teológusprofesszor a következőképpen fogalmazott: „...azok a személyek, akik a társadalmi kooperációban nem találhatják az eszközöket és esélyeket, hogy az adott körülmények között emberjogi státusuk szerint emberhez méltóan éljenek, a közjó megvalósításában disztributív igazságtalanságot jeleznek. Szegénységük egyszersem mind megkérdőjelezi a jól szituáltak jogi pozícióit, és sürgeti azok új legitimálását a közjó alapján” (Tuba, 2000: 204). És a jelzett folyamat elől nincs menekülés: mindazoknak, akik a fentebb szemléltetett élethelyzetbe kerültek, hasonlóan változott a működés módjuk az általunk bemutatott közösségben. A nyomortelepen a születésszabályozásra tett erőfeszítések szinte hatástalanok, viszont a jobb szociális helyzetbe került családok esetében a kérdés „magától” megoldódott. Hasonlók a tapasztalataink az iskoláztatással, a gyermekneveléssel és az életmóddal kapcsolatban is. A javuló szociális helyzet, a biztos jövő jelentősen növeli a legális munkavállalási motivációt is. Ahogy már említettük, a családok számára az alapvető biztonság (elsősorban a folyamatos bevételi forrás), a szükségleteikhez igazodó közszolgáltatások és a társadalmi befogadás jelenti azt az alapot, amely lehetővé teszi az életükben a kívánatos és tartós változásokat.

Felhasznált irodalom

TUBA IVÁN (2000): A közjó hirdetése és megvalósítása a pluralista társadalomban, *Studia Wesprimiensia – A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola folyóirata*, 2. évfolyam, 2000/1–2. szám, 204–210.

The impact of poverty on family functioning

ABSTRACT

The article describes the life of a community living in poverty. Their main organizing principle is to create a bare living. This takes up a significant part of their physical and mental capacity. The struggle for existence and the uncertainty lead to a deterioration of their mental state. They have a loose relationship with social institutions and tend to be distrustful. They have low self-esteem and as result they seek help from the outside. Society has turned its back on them. Solidarity is weakened. Serious, untreated illnesses and premature death are common among them. Their school careers are interrupted at a young age. Consequently, girls tend to become mothers at an early age. Their situation is reproduced over generations affecting more and more people.

KEYWORDS: poverty, families with children, lifestyle

DONKÓ ERZSÉBET | Okleveles szociális munkás, mentálhigiénés szakember, pedagógus, szupervizor, a Wesley János Lelkészképző Főiskolán és a Semmelweis Egyetemen a szociális munka alap- és mesterszak oktatója.

TAKÁCS IMRE | Pedagógus, szociológus, gyermekjóléti szakértő. 1983 óta dolgozik a család- és gyermekvédelem területén. A szociálismunkás-alapképzésben a család- és gyermekjóléti szolgálat tárgy oktatója.

Afrika nyomornegyedeiben
**A KISGYERMEKEK
EGYHARMADA**
a szennyezett víz okozta
betegségekbe hal bele.

Legyen részese
Ön is munkánknak!
Adománya
életeken változtat!

A **Máltai Magyar Szeretetszolgálat**
Kenya legnagyobb nyomortelepének
egyik iskolájában **segít komplex
vízügyi programmal**, amelynek
köszönhetően négyszáz diák mellett a
helyi közösség is tiszta ivóvízhez jut és
az iskola anyagi helyzete stabilizálódik.

 **MAGYAR MÁLTAI
SZERETETSZOLGÁLAT**
NEMZETKÖZI SEGÉLYEZÉS

nemzetkozi.maltai.hu